

Нові підходи до мовної підготовки майбутніх юристів і викладачів права

В умовах розбудови демократичної правової держави, реформування правової системи, активізації законотворчої діяльності на загальнонаціональній мовній основі система і зміст вищої освіти у навчальних закладах України суттєво трансформуються у напрямі її гуманізації та професійного удосконалення.

Кардинального перегляду вимагає і система мовної підготовки майбутніх правознавців, викладачів права на юридичних і суспільно-гуманітарних факультетах вищих навчальних закладів України. Єдиний навчальний мовний курс «Українське ділове мовлення» (обсягом 36-70 год.) є недостатнім для повноцінної мовної освіти й виховання студентів-правознавців, оскільки не поповнює до потрібного рівня їх фаховий словник, не дає комплексного і системного знання сучасної юридичної термінології, не забезпечує мовно-фаховими знаннями і навичками, необхідними у їх майбутній роботі.

Мовна підготовка студентів-правників повинна бути максимально спрямована на фахово-практичні інтереси майбутнього правознавця. Адже завтра вони братимуть безпосередню участь у розбудові правової держави, у законодавчій, судовій, адвокатській, нотаріальній та інших видах правничої діяльності, у викладацькій і науково-дослідній роботі. У їх професійній діяльності постійно виникатимуть ті чи інші питання термінологічного і мовно-стилістичного характеру. Серед них — проблеми вибору терміна, його дефініції, диференціації його значень, проблеми синонімії, омонімії та паронімії в юридичній термінології, функціонування мовних одиниць у різних жанрах усного і писемного професійного мовлення та ін. Навряд чи в якомусь іншому виді писемного мовлення зовнішня форма висловлення має таке велике, а часом і доленосне значення (у житті окремої людини і держави в цілому), як у юриспруденції. Неточне або помилкове терміновживання, логічні і граматичні помилки, змістові неточності у формулюванні правових норм, що призводить до розпливчастого або багатозначного їх тлумачення, — неприпустими явища у правничій мові. Вимога стилістично-мовної досконалості тексту закону, максимальної точності у викладі нормативних актів і ділових документів зумов-

лює надзвичайну увагу юристів до мови, мовних способів і засобів вираження юридичної думки в усіх її законодавчих, процесуальних та інших формах.

Надзвичайно важливо, щоб розуміння мовної специфіки права, а на основі цього і повага до тексту закону, навички обережного і найпильнішого ставлення до мовного вираження правових норм прищеплювалися зі студентських років.

Підготовка студентів у цьому напрямі забезпечується комплексом різних видів навчально-методичної та навчальної роботи, від розроблення нових ефективних програм мовних курсів до найрізноманітніших форм і методів їх реалізації. Але головне, щоб вона була з перших кроків навчання студента у вузі цілеспрямованою, допомагала якнайкраще оволодівати фаховими дисциплінами. Найголовнішими аспектами мовної освіти майбутніх правників (яким ще, вважаю, на практиці приділяється недостатньо уваги) є: *термінологічний, лексикографічний, граматико-стилістичний, фахово-прикладний*. У той же час актуалізація цих аспектів у процесі викладання мовних курсів, як показує досвід, робить його більш ефективним і професійно орієнтованим, реалізує конкретні міжпредметні зв'язки лінгвістичних і фахових дисциплін.

Термінологічний аспект передбачає пильне і глибоке вивчення термінології права. Юридична термінологія як системно організована сукупність термінологічних одиниць правової галузі певної мови має вивчатися як у плані синхронії, так і діахронії.

Синхронічний підхід передбачає вивчення стану юридичної термінології як системи взаємопов'язаних та взаємозумовлених терміноелементів у певний момент його розвитку. Склад і структура сучасної правничої термінології, зв'язок і відносини між її елементами зумовлені існуючою правовою системою, що складається з розгалуженої, але чітко організованої сукупності юридичних понять та інститутів. Завдання полягає не тільки у тому, щоб проаналізувати склад та системно-структурну організацію сучасного юридичного словника української мови, визначити основні типи термінологічних одиниць та засоби термінотворення, але й виявити специфіку терміносистеми на різних мовних рівнях

(лексико-семантичному, граматичному та ін.). Існування варіативних явищ у сучасній українській юридичній мові (лексичних, граматичних, вимовних) також має бути предметом вивчення.

Діахронічний підхід до вивчення юридичної термінології полягає в тому, щоб розглядати її у процесі історичного розвитку, у поступальному русі від початкового стану до сучасності. Адже юридична терміносистема на шляху свого становлення і формування не лишалася незмінною, розширювався її склад, ускладнювалася структура, відбувалися певні лексико-семантичні процеси. Найважливішими питаннями, пов'язаними з діахронічним аспектом вивчення юридичної термінології, є питання її генезису, джерел поповнення, основних етапів історії, шляхів і напрямів еволюції. На основі аналізу всіх цих питань можливе прогнозування розвитку терміносистеми в майбутньому.

Лексикографічний аспект. Система юридичних понять і інститутів відображена у спеціальних словниках, з різними типами яких мають ознайомитися студенти. Це — і словники загальноюридичного змісту, і галузеві, і перекладні. Висвітлення питань, пов'язаних з описом семантики юридичних термінів у загальній і галузевій лексикографії, з визначенням основних типів дефініцій термінів у тлумачних, енциклопедичних і термінологічних словниках, з аналізом засобів семантизації у двомовних та багатомовних юридичних словниках — обов'язковий компонент аудиторної роботи з мови.

Одним з ефективних видів фахової лексикографічної підготовки студентів є *опанування основного загальноюридичного словникового фонду*. Засвоєння та опрацювання сучасної правової термінології здійснюється на *лексичному, лексико-семантичному, стилістичному та граматичному рівнях*. Перші два передбачають знання дефініції термінів, їх семантичної будови, вміня диференціювати окремі лексико-семантичні варіанти значення, встановлювати їх парадигматичні та синтагматичні зв'язки. Робота в цих напрямках допомагає запобігти серйозним лексичним і семантичним помилкам у мовній практиці майбутніх юристів, навчає правильному використанню лексико-семантичних ресурсів мови залежно від мети й змісту висловлювання.

Грамотико-стилістичний аспект. Лексико-семантичний підхід тісно пов'язаний із стилістичним та граматичним підходами, адже у діловому мовленні вибір слова повинен відповідати не тільки вимогам семантичної точності, але й стилістичної доречності, граматичної та стилістично правильної сполучуваності.

Освоєння грамотико-орфоепічних норм (написання, вимова, наголос) на матеріалі сучасного законодавства, зразків ділової до-

кументації та наукової правничої літератури є важливим компонентом професійного мовлення правознавців. Здійснюється воно на базі існуючих орфографічних і орфоепічних норм сучасної української мови і з урахуванням останньої редакції «Українського правопису» (К., 1996). При цьому увага студентів акцентується на складних випадках слово- і терміновживання, аналізуються типові помилки у писемному й усному професійному мовленні, даються певні пояснення, рекомендації, застереження про неправильне або невдале використання терміна у тому чи іншому контексті.

Фахово-прикладний аспект реалізується у таких напрямках і формах роботи, як: от-формування вмінь і навичок роботи з юридичними документами різних жанрів — від законодавчих актів до найрізноманітніших форм і типів ділових документів, укладання і редагування юридичних текстів, підготовка судової промови, методика і оформлення науково-дослідницької роботи студентів (курсові і дипломні роботи, доповіді, реферати, статті), укладання словничків правничої мови, методика вивчення і викладання термінології і мови права у вузах та школах.

Реалізація усіх цих основних аспектів і напрямів мовно-фахової освіти можлива лише у спеціально розроблених для студентів-правників лінгвістичних курсах «Основи правничої мови», «Українська юридична термінологія», «Мова права», спецкурсах і спецсеминарах «Мова закону і проблеми законодавчої стилістики», «Основи правотворчості і законодавчої техніки», «Культура професійного мовлення юриста і викладача права», «Укладання і редагування правничих текстів», «Судове ораторське мистецтво». Уведення таких дисциплін у програму вищої освіти юристів сприяло б значному підвищенню рівня усного і писемного мовлення майбутніх юристів і викладачів правознавства, їх професійної і загальної культури.

У Національному педагогічному університеті імені М. Драгоманова згідно з Програмою «Трансформація гуманітарної освіти в Україні» започатковані нові спеціальні мовні дисципліни для майбутніх правознавців: «Мова права і методика її вивчення» та «Юридична термінологія». Ці нові предмети мають інтегрований характер, оскільки синтезують здобутки сучасної науки у правничій та мовознавчій сферах. Теоретичне розроблення і практична реалізація ідеї максимального наближення мовної освіти студентів до їх фахових потреб у започаткованих на суспільно-гуманітарному факультеті НПУ ім. М. Драгоманова лінгвістичних дисциплінах дістала підтримку на рівні Міністерства освіти.

Курс «Юридична термінологія» студенти опановують протягом першого року навчання. Вони оволодівають основами

лінгвістичного вчення про термін і термінологію, знайомляться з характеристиками юридичного терміна у світлі сучасного термінознавства, диференціюють різні типи термінологічних одиниць. Важливими питаннями курсу є питання про місце юридичної термінології у словниковому складі національної мови, структурну організацію терміносистеми права, про її відображення у лексикографії та термінографії. На окрему увагу заслуговують проблеми генезису і шляхів розвитку української юридичної термінології, лексико-семантичної та граматико-стилістичної природи термінів права, функціонування термінологічних одиниць у юридичному мовленні, проблеми термінотворення у правничій сфері.

Курс «Мова права та методика її вивчення» посідає центральне серед мовних дисциплін на юридичних факультетах і правознавчих відділеннях суспільно-гуманітарних факультетів університетів. Завершуючи мовну підготовку студентів-правознавців, він має метою розширити і поглибити знання у галузі теорії та методології вивчення мови права. Вивчення цього курсу майбутніми правознавцями ґрунтується на комплексі тих лінгвістичних і фахових знань, які здобули студенти протягом попередніх років навчання (мовні курси: «Юридична термінологія», «Сучасне ділове мовлення» та фахові дисципліни).

Засвоєння знань у галузі мови права обумовлено володінням студентами-випускниками фаховою термінологією, знанням загальної структури права та її галузей, опануванням основ термінознавства і українського ділового мовлення, латинської мови і судової риторики.

Головне завдання цього курсу — дати цілісне наукове уявлення про мову права, її функції та специфіку, склад і структуру, генезис і функціонування. Поняття «мова права» слід розуміти як функціональний різновид літературної мови, її підсистему, що задовольняє потреби комунікації у правовій сфері життя суспільства. Відповідно до сфери побутування і призначення, вона має свої особливі риси і функції, композиційну систему функціональних і жанрово-ситуативних стилів, інвентар мовних засобів.

Курс складається з таких основних розділів: мова законодавства, мова ділової документації, мова юридичної науки, юридична термінологія, культура професійного мовлення юриста, судова риторика, методологія і методика вивчення мови права у вузівських та шкільних курсах і спецкурсах. Студенти знайомляться з історією формування і розвитку правничої

мови в Україні, з її основними джерелами, шляхами і ресурсами збагачення. Але вони повинні знати і про сучасні мовно-термінологічні проблеми, які постають у зв'язку кодифікацією нового законодавства України, і про актуальні наукові завдання в умовах розбудови національної правничої термінології.

Завдання полягає не тільки в тому, щоб дати теоретичні знання про мову права як підсистему сучасної української літературної мови, її основні функціонально-стильові варіанти, систему мовних (лексичних, фразеологічних, граматико-стилістичних) засобів, методи їх вивчення, але й допомогти студентам опанувати норми професійного мовлення, вміти реалізувати їх у письмових текстах та усних промовах.

Різноманітні форми і види роботи під час практичних і лабораторних занять, а також самостійної праці студентів спрямовані на розширення їх активного юридичного словника, поглиблене вивчення процесів терміновживання і термінотворення, знайомство з науковою літературою з питань правничої мови, опанування різних напрямів і методів науково-дослідницької та викладацької роботи.

Матеріалом для різних видів лінгвістичного і контекстуально-стилістичного аналізу на практичних і лабораторних заняттях є: основні законодавчі акти України (Конституція України, кодекси, їх проекти), різні види сучасної ділової документації, науково-юридичні і судово-публіцистичні твори. Спостереження над лексико-термінологічним складом, структурою та граматико-стилістичними характеристиками законодавчих документів, порівняльний аналіз текстів законопроектів з їх остаточною редакцією, дозволяє студентам не тільки простежити за тим, як викристалізовується думка законодавця, за допомогою яких мовних засобів формулюється і удосконалюється правова норма, а й побачити ті реальні проблеми і труднощі, які супроводжують законодавця у його роботі, ознайомитися з основними принципами і прийомами законодавчої техніки.

Пильна увага студентів-правників до мови закону, кожного слово- і терміновживання, уміння визначити відповідність (або невідповідність) мовних засобів вираження внутрішньому змістові правової норми, формування вмінь і навичок укладання ділової документації різних типів і жанрів — усе це значно підвищить культуру їх професійного мовлення, а у майбутньому — сприятиме удосконаленню мови законодавства та ділової документації.

Н.АРТИКУЦА

кандидат філологічних наук, доцент
(Національний педагогічний університет ім.М.Драгоманова)